

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 21.10.2023
Kabul Tarihi / Accepted date	: 07.12.2023
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2023

Atıf / Citation

Koraş, H.ve Akman K. (2023). Özbek Yazı Dilinin Meseleleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKİAD)*. 7. Cilt, 2. Sayı, 223-238.

ÖZBEK YAZI DİLİNİN MESELELERİ
Problems of Uzbek written language
HİKMET KORAŞ¹ - KEVSER AKMAN²

Öz

Özbek yazı dili, Türkistan coğrafyasında geçmişi bir asra dayanmayan, daha önce kullanılan tarihi Türk yazı dillerinde olmayan sesleri de içeren bölge insanının konuşmasına dayalı oluşturulmuş bir yazı dilidir. Yazı dilinin oluşmasında Rus Çarlığı döneminde esaslarını İlminski ve Ostroumov'un belirlediği, idarenin kabul edip desteklediği kararlar vardır. Yerli halka konuştuğu lehçe ve Kiril alfabesi ile eğitim verilmesi, bu eğitim sırasında Rusçaya mahsus sesleri gösteren işaretlerin özellikle üzerinde durulması ve benimsetilmesi anlayışının mevcut yazı dilinin oluşmasında payı büyüktür. Yazı dilinin de bölge insanının da isimlendirilmesi Ostroumov'un bölge hakkındaki çalışmalarına dayanan misyonerlik anlayışının bir parçasıdır. Arap alfabesinin ıslah çalışmaları, Latin alfabesine geçiş, Latin alfabesinin Ostroumov'un belirlediği esaslar dikkate alınarak yeniden düzenlenmesi, yazı diline esas olan ağzın veya ağızların tespiti gibi konular Özbek yazı dilinin ortaya çıkışından günümüze kadar imlâ ve telaffuzda ortak bir paydaya henüz varılamamasında etkili olmuştur. Çalışmada Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği dönemindeki idarenin problemin ortaya çıkışındaki rolü ele alınarak yazı dilindeki sebep olduğu problem ve bunun Özbek yazı dilindeki diğer konulara yansımaları ele alınmıştır. Özbek yazı dilinin gramerinin oluşması, ele alınıp işlenmesi, yazı dili sözlüğünün oluşturulması, bahsedilen problemlerin Özbek sözlükçülüğündeki oluşturduğu problemler ayrıntılı olarak verilmeye çalışılmıştır. Buna, dönemin siyaset ilişkileri, ana dille eğitim, yazı dilinin oluşmasındaki etkenler ele alınarak verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Özbek Yazı Dili, Özbek İmlası, Sovyet Dil Politikası, Özbekistan.

¹ Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Niğde/TÜRKİYE. El-mek: hikmetkoraş@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7045-2510>

² Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. Niğde/TÜRKİYE. El-mek: kevserakman@ohu.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1109-719X>

Abstract

Uzbek written language is a written language based on the speech of the people of the region, which does not date back to a century in Turkestan geography and includes sounds that are not found in the historical Turkic written languages used before. In the formation of the written language, there were decisions taken during the Russian Tsarist period, the principles of which were determined by Ilminsky and Ostroumov and accepted and supported by the administration. Giving education to the local people in the dialect they spoke and the Cyrillic alphabet, and during this education, the understanding of emphasizing and adopting the signs showing the sounds of Russian during this education has a great share in the formation of the current written language. The naming of both the written language and the people of the region is part of Ostroumov's missionary approach based on his studies of the region. Issues such as the reform of the Arabic alphabet, the transition to the Latin alphabet, the reorganization of the Latin alphabet taking into account the principles determined by Ostroumov, and the determination of the dialect or dialects that are the basis of the written language have been effective in the emergence of the Uzbek written language from the emergence of the Uzbek written language to the present day and have not yet reached a common denominator in spelling and pronunciation. In the study, the role of the administration during the Russian Tsardom and the Soviet Union in the emergence of the problem was discussed and the problem caused by it in the written language and its reflection on other issues in the Uzbek written language were discussed. The formation, study and processing of the grammar of the Uzbek written language, the creation of a written language dictionary, the problems created by the mentioned problems in the Uzbek lexicography were tried to be given in detail. This was tried to be given by discussing the political relations of the period, education in the mother tongue, and the factors in the formation of the written language.

Keywords: Uzbek Written Language, Uzbek Orthography, Soviet Language Policy, Uzbekistan.

1. Giriş

Özbek yazı dili, idarenin Sovyetler Birliği sınırları içindeki her halkın kendi dili ile temsil edilmesi gerektiği (Egamberdiyev, 2002:32-33) mantığından hareketle Sovyet yönetimince Özbekistan'da konuşulan bir ağız, dil olarak inşa edilmiş (Roy, 2009:104), alfabe ve imlâ düzenleme şeklinde 1940 yılında yaptığı en kapsamlı müdahalelerle şekillenmiş genç bir yazı dilidir. Sovyetler Birliği'nin bu yazı diline müdahalesi, kullanılan alfabe, alfabedeki sesler ve işaretlerin seçimi; kelime kadrosunda yazı diline esas kabul edilen ağız ile seslendirmede yazı diline esas kabul edilen ağız, dilin yazılmasını sağlayan yazım kurallarının belirlenmesi ile yazı dili ve değişik alanlarda hazırladığı sözlükler gibi konuları kendi siyasî çıkarları doğrultusunda belirleme şeklinde olmuştur. Bunun, yerli halkın eğitimsiz bırakılması yöntemi, bu yöntemin ortaya çıkış sebebinin de Rus Çarlığı döneminde İlminski'nin 1881 yılında A.P. Maslovsk'ye yazdığı mektuptaki Türkistan halkının eğitilmesini özellikle onların yükseköğretim okulları kazanmasını Moğol istilasından daha korkunç sonuçlar doğuracağı endişesine (Egamberdiyev, 2002:71) dayandığını belirtmek gerekir. Bir diğer sebep de İlminski ve Ostroumov'un Türklerin Kiril alfabesine geçmeleri durumunda din değiştirmelerinin buna bağlı olarak kimlik değiştirmelerinin de kolaylaşacağı (Akgün'den aktaran Abdurakhmanova, 2020:19) düşüncesidir. Bundan dolayı, bütün Türk coğrafyasında Sovyet öncesi ve Sovyet döneminde izlenen politikalar bir bütünlük gösterir. Alfabe meselesi de buna dâhildir ve bugünkü Özbekistan coğrafyasında izlenen politikalar bunun bir neticesidir. Sovyet öncesi ve Sovyet döneminde bölge insanını asimile etme politikası gereği kabul edilen alfabenin değişmesi Özbekistan halkının en büyük dileğiydi. Ancak bağımsızlıktan sonra kabul edilen Latin temelli alfabe de 1940 yılında kabul edilen Kiril alfabesinin üzerine inşa edildiği için

problem çözülmemiş daha da karmaşık hâle gelmiştir. Bu durumu da mevcut yazı dilindeki problemlerin kaynağı kabul etmek mümkündür.

2. Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliğinin Bölgede Uyguladığı Politikalar

Özbek yazı dilinin kullanıldığı bugünkü Özbekistan coğrafyası, Rus Çarlığı bölgeyi istila edip siyasî emelleri doğrultusunda yeniden şekillendirene kadar hanlıklar şeklinde istikrarsız bir yönetime sahip olsa da Türk kültürünün yaşandığı ve yaşatıldığı Buhara, Semerkant, Hokant, Hive, Taşkent gibi önemli merkezlerin bulunduğu bir coğrafyadır. Okullar, medreseler ve burada yetişmiş veya dışarıdan gelerek bu bölgede yaşayan bilim adamları ile verilen eserler, bölgeyi sadece Türk dünyası için değil İslam dünyası için de önemli bir merkez hâline getirmiştir. Bölge insanı için ise etnik bir farklılık ve farklı bir dilden bahsetmek mümkün değildir. Polivanov bu durumu “Burada (Türkistan’da) açıktan etnik ve dilsel sınırlar yok denecek kadar azdı. Milli bilinci ise çok küçük bir azınlık olan Avrupalılaştırmış entelijensiyanın dışında dillendiren yoktu. 1920’lerin başında hangi milliyetlerden bahsedileceği bile net değildi (Alpatov, 2016: 69-70) cümleleriyle anlatır. Bu durum bilim insanları arasında tartışmalara da konu olmuş Barthold Türkistan’daki millî ayrımlara ve tehditlere karşı çıkarken Polivanov millî sınırlandırmaların gerekliliği (Alpatov, 2016: 70) taraftarıydı. Alpatov, etnisitenin de dile bağlı olarak ele alındığını (2016: 70) belirtmektedir. Birbiri ile ilgili biri diğerinin sonucu olan bir silsilenin işlenmesi oldukça karmaşık bir işti. Dil inşası işi başlangıçta yerel yönetimlerin insiyatifi doğrultusunda yapılırken birtakım uyumsuzluklar ortaya çıktı. 1925 yılında Bakü’de yeni dillerin inşası için Yeni Alfabenin Sovyet Merkez Komitesi (VTSKNA) adında bir komite oluşturuldu. Başına da Azerbaycanlı birisi getirildi. Bu komite başlangıçta tek bir Türk alfabesi üzerinde çalışırken fakat kısa sürede faaliyetleri Türk dilinin sınırlarını aştı. İlerleyen zamanda dil inşa merkezi hâline gelen komite başına getirilen S. A. Agamali-Oğlu 1930 yılında ölünce Moskova’ya taşındı. Ardından “dil inşası” Sovyetlerde millî kültür politikası hâline geldi (Alpatov, 2016:71).

Geleneklerden vazgeçememe gibi bir tutuculuk Cedit tarzı okulların bölgede geç açılmasına sebep olsa da açıldıktan sonra kısa sürede yaygınlaşması, gazete ve dergi yayıncılığı ile matbuatın gelişmesine zemin hazırlamıştır. Okullarda okutulmak üzere basılan ders kitapları, yayımlanan edebî eserlerle gazete ve dergiler bölge insanının bilinçlenmesini sağlamış, bölge insanı sadece bölgede açılan okullarla yetinmemiş başta İstanbul olmak üzere eğitim almak için Moskova ve Avrupa’nın farklı merkezlerine yönelmiştir (Açık, 2007: 20-21). Bu gelişmelerden rahatsız olan Rus Çarlığı çareyi, açılan okulları kapatmak, yayımlanan gazete ve dergileri yasaklamak ve diğer sosyal faaliyetleri engellemekte bulmuştur (Tagızade, 2006:17; Uygur, 2005:3).

Bu gelişmeler, bölge insanında ümmet anlayışından millet anlayışına geçişe sebep olurken bölgeyi istila eden güçlerin de bölgeye gelişi ve varlığı, nasıl ve nedenleri ile birlikte tartışılmaya başlanmış; vatan, millet, dil gibi kavramlar inanç ekseninden çıkarılarak yeniden değerlendirilmiştir. Çarlık idaresi bu gelişmeye alternatif olarak yerel toplulukları farklı farklı isimlendirerek onları ayrı bir etnik topluluk olarak kabul ettirme yoluna gitmiş (Egamberdiyev, 2002: 33-36; Roy, 2009: 114) ve bunu kabul ettirmek için en uygun yol olarak dili seçmiştir. Bu önce Rus çarlığının sonra farklı sebepler gösterilse de Sovyetler Birliği’nin takip ettiği dil politikalarının çıkış noktası olmuştur (Egamberdiyev, 2002:32-33).

Sovyetler Birliği yönetiminin devam ettirdiği ve uygulamaya koyduğu konulardan bir tanesi bölge insanının etnik isimlendirmesi ve kullandığı dil hakkında Rus Çarlığı döneminde İlminski ve Ostroumov’un teklifleriyle oluşturulup uygulamaya konan prensiplerdir. Bunlar biri de bölge insanı tarafından kullanılan yerel isimlendirmeler, kabile isimleri ve etnisite ifade etmeyen isimlerin, önce bir etnik isim kabul edilmesi (Egamberdiyev, 2002:32-33; Roy, 2009:113), bölgede kullanılan dilin de bu isme uygun şekilde adlandırılmasıdır.

Cehâletin yanında en büyük düşmanı fakirlik olan bölge insanının çoğu, 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik İhtilalini, içinde bulunduğu durumdan bir kurtuluş hareketi olarak görmüş

ve onlarla birlikte hareket etmeye başlamıştır. Bu durum Çarlık rejimini devirip yerine geçen ihtilalcilerin bölgede hâkimiyetinde etkili olmuş, vaatleriyle bölge insanını kandırmayı başaran Bolşevikler, ilerleyen zamanda, özellikle dil konusunda Rus Çarlığının bölgeyle ilgili planlarını farklı sebeplerle (Alpatov, 2016:47) hiç aksatmadan daha katı bir şekilde uygulamaya koymuştur. Sosyalist realizm henüz ortada yokken Bolşevik yazarlar kendileri dışındaki insanlara hayat hakkı tanımamış (Uygur, 2005:26), daha önce kurulan bütün sivil toplum kuruluşlarını bir bir kapatarak yerine kendi alternatif kuruluşlarını açmışlardır. Bunlardan en kayda değeri bütün bölgeyi kuşatmak ve aydınları birleştirmek için kurulan Çağatay Gürüngü topluluğunun kapatılmasıdır (Açık, 2007:30).

3. Özbekistan’da Kullanılan Yazı ve Alfabeler

Bugünkü Özbekistan’da yaşayanlar için Tacik, Kurana ve Sart gibi isimleri ortaya atıp (Caferoğlu’ndan naklen Özkan, 1997; Abdurakhmanova, 2020:22) tartıştırdıktan sonra Ostromov’un daha önce tavsiye ettiği şekilde (Egamberdiyev, 2002:36) “Özbek” adı verilmiş, buna bağlı olarak dil de Özbekçe olmuştur (Roy, 2009:112-113). 1921 yılında kullanılan alfabede küçük değişikliklerle başlanan iş, yani kullanılan Arap kökenli alfabenin ilk ıslahı (Jamolov-Sapayev, 2007:12-14, 17-19) bazı karmaşıklıklara sebep olmuş, 1923 yılında alfabe ve imlâya yönelik düzenlenen konferansta alınıp 18 Ekim 1923’te Türkistan Cumhuriyeti Maarif Halk Komiserliği tarafından onaylanan (Jamolov-Sapayev, 2007:12-14, 22-23; Eltazarov, 2017:41) yeni alfabe ile kargaşa dinmiş bu alfabenin ıslah edilmiş şekli Latin alfabesine geçişe basamak olmuştur. Bu alfabe 1930 yılına kadar kullanılmışsa da 1924 yılında Moskova’dan Latin alfabesine geçiş konusunda gönderilen karar tartışılırken E.D. Polivanov tarafından oluşturulan ikinci bir taslak da tartışmaya açılmıştır (Jamolov-Sapayev, 2007:24). Önceleri Türk ve müslüman kimliğin sembolü gibi görülen Arap alfabesine karşı Kiril alfabesi yanında Latin alfabesi daha az politik ve uzlaşmacı kabul edilerek onaylanmıştır (Alpatov, 2016:96).

Polivanov ve ekibi altı ünlülü bir Latin alfabesini savunurken Atacan Haşim, Elbek, Gazi Alim ve Arif Alimcani gibi Özbek aydınlarından oluşan grup Özbekçede 9 ünlü olduğunu savunuyordu (Jamolov-Sapayev, 2007:54). Nihayet 1929 yılında Semerkant’ta düzenlenen Dil ve İmla Kongresi’nde 9 tanesi ünlü olmak üzere 34 harften oluşan Özbek Latin alfabesi kabul edilmiştir (Jamolov-Sapayev, 2007:61; Abdazimova, 2023: 37, 54).

1928 yılında Özbek Yeni Alfabe Merkezi Komitesi Ortak Türk Alfabesi esas alınarak hazırlanmış yeni Özbek Alfabesi taslağı

А-а	В-в	С-с	С-с	Д-д	Е-е
Ф-ф	Г-г	Н-н	И-и	Й-й	Ь-ь
Ж-ж	К-к	Л-л	М-м	Н-н	Н-н
О-о	О-о	Р-р	Қ-қ	Ғ-ғ	Ү-ү
С-с	Т-т	У-у	Ү-ү	Х-х	Ү-ү
Ҳ-ҳ	Ҳ-ҳ	Ҳ-ҳ	аpostrof	malym	

Özbek Jariy Alfabe markazi qamitashi

Jamolov-Sapayev (2007:40)

15-23 Mayıs 1929 tarihinde düzenlenen Dil ve İmla Kongresinde kabul edilen ve 7 Ağustos 1929 tarihinde kabulü onaylanan yeni Özbek Latin Alfabesi

Aa	Bb	Cc	Çç	Dd	Ee	Əə
Ff	Gg	Ƣƣ	Hh	Ii	Jj	Kk
Ll	Mm	Nn	Ŋŋ	Oo	Өө	Pp
Qq	Rr	Ss	Şş	Tt	Uu	Vv
Xx	Yy	Zz	ƷƷ	ЬЬ		

Jamolov-Sapayev (2007:56)

Kabul edilen alfabedeki art ve ön damaksız sekiz olmak üzere bir de kapalı e’den oluşan ünlüler dikkate alındığında ünlü uyumunun korunduğu, Çağatay yazı dili geleneğinin fonetik bir alfabe olarak güncellendiği kabul edilebilir. Alfabe düzenlenirken diğer Türk şivelerinin dikkate alındığı ve özellikle ünlü uyumunun korunduğunu, şahıs ekinin –mız/-miz, mastar ekinin –maq/-mek, sıfat-fiil ekinin –ğan/-gen şeklinde belirlenmesinden (Jamolov-Sapayev, 2007:54) anlıyoruz. Aslında bunun 33 harften oluşan birleşik Türk Latin alfabesi (Jamolov-Sapayev, 2007:37, 54) ile uyumlu olduğu da görülür.

1929 yılında Özbekistan’da yapılan ünlü uyumunun korunduğu alfabe düzenlemesi Moskova yönetiminin hoşuna gitmemiş olacak ki alfabe ve imlâ konusundaki tartışmalar devam etmişti. Bu tartışmalarda gündeme getirilen en önemli konu ise ünlü uyumunun korunmasının Özbek yazı dilinin özleşmesi önünde bir engel teşkil ettiği düşüncesi idi (Jamolov-Sapayev, 2007:61). Sonunda 1934’ün Ocak ayında Taşkent’te bir Özbek İmla Meseleleri Kongresi düzenlenmiş ve bu kongrede E.D. Polivanov’un savunduğu 6 ünlünün esas alındığı Latin alfabesi kabul edilmiştir (Jamolov-Sapayev, 2007:61). Bu değişikliğin mantığını, bölgenin etnik yapısı bir tarafa Özbek etnisitesinin oluşumu hakkındaki Rus bilim adamlarının en eski devirlerde Orta Asya’da yaşayan Farsça konuşan Soğdı ve Harezmî kabilelerin Türkleşmesi ile oluştuğu görüşü (Muhtarov-Sanakulov, 1995:35-36) 1934 yılında altı ünlüden oluşan alfabenin kabulü bir yana daha sonra yazı diline esas olan ağız veya ağızların belirlenmesinde de önemli rol oynamıştır.

Bu değişiklikte oluşan yeni alfabe, ilerleyen zamanda bazı küçük değişiklikler yapılsa da daha sonra kabul edilecek olan Kiril alfabesine ve bağımsızlıktan sonra İslam Kerimov tarafından bazı değişikliklerle kabul edilen yeni Latin alfabesine esas olması açısından önemlidir.

Özbek yazı dili, 1930’dan 1937’ye kadar söyleyişte Kuzey Özbek ağzına dilbilgisi ve söz varlığı bakımından Taşkent ağzına dayanmaktaydı* 1937’den sonra yapılan değişiklikte söyleyiş bakımından İran etkisi altındaki Taşkent ağzına dilbilgisi ve söz varlığı bakımından ise Fergana vadisi ağzına dayandırılmıştır (Tekin-Ölmez 2003:132-133). Aslında bu değişiklik 1934 yılında alfabedeki ünlüler konusunda yapılan değişikliği tamamlayan bir değişikliktir. Yazı diline esas olan ağız konusundaki değişiklikten hemen sonra yeni Latin alfabesi 1938 yılında tekrar gözden geçirilmiş, harf sırası Kiril alfabesinin harf sistemine göre yeniden dizilmiştir (Jamolov-Sapayev, 2007:65). Bu değişiklikler insanları mensubu bulunduğu kültürden başka bir kültüre yönlendirip değiştirme işinin (Alpatov, 2016:71) yeni alfabenin Sovyet Merkez Komitesi (VTSKNA) eliyle yapılması, yönetimin niyetini göstermesi açısından önemlidir. Bu değişikliğin temelinde Rus Çarlığı döneminden Sovyetlere Birliği dönemine intikal eden bir anlayış ise göçebeler ve Şamanlar dâhil Müslüman ve Lamaist kültür sahiplerinin gerici ve ortadan kaldırılması gereken kültürler olarak algılanması (Alpatov, 2016:72) vardır.

Alfabadeki harflerin dizilişi konusunda yapılan değişikliğe ek olarak yazı diline esas olan ağız ve söz varlığı konusundaki değişiklikler bir taraftan Özbek yazı dilini aynı kökten gelen diğer topluluklardan tecrit ederken harflerin sıralanışı vb. gibi konular da Kiril alfabesinin kabulüne zemin teşkil etmiştir. Fonetik esaslara dayandığı ifade edilen bu düzenlemelerle farklı bir gramer oluşturulmuştur. Bunda Çarlık döneminin uyguladığı politikaların devam ettirilmesi dikkat çeker (Alpatov, 2016:47). Bu politikayla oluşturulan yeni dile dayalı yeni bir toplum inşa edilmeye çalışılmıştır. Türkçede daha önce kullanılan yazı dillerinde olmayan seslerin alfabeyle alınması yanında, söz varlığının bir bölge veya şehre, telaffuzun bir başka şehrin söyleyişine dayandırılması (Tekin ve Ölmez, 2003:132-133) ile Türkçede olan, hatta Türkçeye has olan seslerin alfabeden çıkarılması ve hazırlanan yazım kılavuzları ile adeta yeni bir dil ve dile bağlı bir toplum yaratılmıştır.

Bugünkü Özbekistan coğrafyası Çağatay yazı dilinin en yoğun kullanıldığı ve işlendiği bölge olduğu için yeni Özbek yazı dili, Çağatay yazı dilinin devamı olarak görülmektedir. Fakat, bazı bilim insanları (Circautas, 1976:77) bütün bu düzenlemelere, hazırlanan imlâ

kılavuzlarına rağmen Rusça dışındaki dillerin köklü bir edebi geçmişi ve yüksek okuma yazma oranı olmasına rağmen göz önünde bulundurulmamıştır (Alpatov, 2016:47-49). Lenin'in Rusça konusundaki "Rusyada yaşayan istisnasız bütün halkların ezilen sınıfları arasında olası en sıkı ilişkilerin ve kardeşçe birliğin teminini istemekteyiz. Doğal olarak bizler, her Rus vatandaşının yüce Rus dilini öğrenmesi taraftarıyız." (Alpatov, 2016:56) sözü Sovyetler Birliği'nde Rusçanın ve diğer dillerin konumunun belirlenmesinde önemli bir ifadedir. Sovyet hükümetine bağlı başkasının tesiri altında kalan bilim insanları tarafından olsa da düzenlenmiş bir alfabe, bu alfabe kullanmak üzere oluşturulan kılavuzlar, temel eğitim seviyesinde okullarda ana dili eğitimi, ana dili ile ilgili farklı seviyelerdeki gramer kitapları ve başka devlet eliyle basılmış eğitim materyalleri, yazı dili ile ilgili üniversitelerde kürsüler, temel eğitim seviyesindeki öğrencilere ve akademik seviyedeki öğrenci ve araştırmacılara yönelik ana dili sözlükleri, mesleki sözlükler, yazı dili dışında ağız araştırmaları ve çalışmaları olmasına rağmen Özbekçe de dâhil Rusça dışındaki dillerin resmî statülerinin olmaması; bu kadar çalışmanın başka bir amaca yönelik olduğu gerçeğini bize hatırlatır. Bu gerçek, Sovyetler Birliği yöneticilerinin Rus Çarlığı döneminde olduğu gibi istila ettiği coğrafyalarda insanların dillerini kullanarak yeni bir millet veya topluluk oluşturma çabasıdır. Bu çabalar Rus Çarlığı döneminde bu işlerle uğraşan misyonerler yanında Ruslaştırılmış kişiler eliyle de yapılıyordu (Alpatov, 2016:51). Sovyetler Birliği döneminde yerli işbirlikçilerin daha da arttığı ve yukarıda bahsedilen pek çok değişimin arkasında rejim olmasına rağmen yapanlar hep işbirlikçiler olarak gösterilmiştir. Çok uzun bir zaman geçmemesine rağmen iki farklı zaman diliminde birbirine zıt iki görüşün aynı kişi tarafından dile getirilerek uygulamaya konması, bu tespiti doğrulamaktadır.

Sovyetler Birliği döneminde bu çaba ile yeni topluluklar inşa edilmiş, aynı dili konuşan insanlar farklı şekilde tasnif edilmiş, onların birbirini anlamaları düzenlenen alfabeler ve bu alfabelerle verilen eğitimle engellenmiş, bu uygulamalarla bu toplulukların hafızaları silinmiş böylece ortak geçmişe ait bütün bilgi ve duygular yok edilmiştir.

Özbekistan bağımsızlığını kazanmadan önce kullanılan yazı dilinin resmî dil ilan edilmesi (Rafiyev-G'ulomova, 2007:16; Öztürk, 2022:125), Özbekistan içinde ve dışında konu ile ilgilenen pek çok kişiyi bugünkü Özbekçenin de tarihi dönemi olan Çağataycaya ve öncesini de dikkate alarak kabul edilecek bir alfabe konusunda ümitlendirmişse de (Eltazarov, 2017:94) 1993 yılında kabul edilen alfabe (Eltazarov, 2017:95) kimseyi memnun etmemişken İslam Kerimov, kabul edilen bu alfabe üzerinde bazı değişiklikler yaparak alfabe kullanılabildiğini önceden kullanılan Kiril alfabesinin bir kopyası hâline getirmiş (Rahmatullayev-Hojiyev, 2018:5; Eltazarov, 2017:96) kabul edilen harflerin aksanlı kullanımı dikkate alındığında eskisinden daha problemlili bir alfabe ortaya çıkmıştır. Bu durum, sorunların sadece alfabe kaynaklı olmadığını, alfabe de dâhil meseleye bilimsel değil politik yaklaşıldığını, hatta hâlâ bazı zorlamaların dikkate alındığını düşündürmektedir.

4. Özbek Yazı Dili Hakkında Genel Değerlendirme

Sovyetler Birliği dönemindeki dille ilgili uygulamaları Alpatov'un "İkili bir süreç işlemekteydi; alfabe yaratım teorisinin inşası için materyal temin etmiş, bu ise alfabelerin oluşumlarına katkıda bulunmaktaydı (2016:76) cümleleri tam aydınlatır. "N.E. Yakovlev ve E.D. Polivanov salt dil inşası teorisyenleri olmakla kalmayıp ayrıca dünya biliminde yapısal fonetiğin kurucularından oldular" (Alpatov, 2016:76) cümlesi çoğu Türkçeden ortaya çıkartılan yeni yazı dillerinin oluşturulmasının bir dilimin ortaya çıkmasına sebep olduğunu; "Aslında onlar dünya ve Rus kültürünü yayan modern misyonerlerdi" (Alpatov, 2016:76) cümlesi de Sovyet Birliği döneminde yapılanların da aslında bir misyonerlik faaliyeti olduğunu kanıtlar.

Bugünkü Özbek yazı dilini, Sovyetler Birliği öncesi ve Sovyetler Birliği dönemindeki dil inşası uygulamaları ile buna bağlı olarak Arap alfabesini ilk ıslah çalışmaları ile Kiril alfabesini kabulüne kadar yapılan müdahale ve gelişmelerle ele almak gerekir.

Sovyet yönetiminin kökleşme olarak nitelendirdiği farklı etnik isimlendirmelerle oluşturduğu topluluklar için "Biz 37 etnik yapının birinci derece çerçevesinde tamamıyla ana

dillerinde eğitimle donatılmış, ilkokullarda %100 kök salma imkânına sahibiz.” (Sovetkin 1974-1980’den aktaran Alpatov, 2016:107) şeklindeki ifade yeni bir toplum inşasına işaret eder.

Bugünkü Özbek yazı dilinin Çağatay yazı dilinin devamı ve onun mirasçısı olduğu şeklinde yaygın bir görüş mevcuttur. Bu durum, Ostroumov’un yerli halkı Sart olarak nitelemesi ve dillerinin Çağatay yazı diline yakın olduğu hakkındaki görüşe dayanmış olabilir (Somuncuoğlu’ndan aktaran Abdurakhmanova, 2020:22). Ancak, mevcut yazı dilinin gelişmesi ile ses ve şekil bilgisi dikkate alındığında bunu daha dikkatli söylemek gerekir (Circautas, 1976:77). Çünkü eskiden beri Türkçede var olan sekiz ünlüden, ı, ö, ü, e ve a kısmen yok olmuş, Türkçede olmayan yuvarlak a ile daha önceki hiçbir Türk yazı dilinde olmayan açık e sesi Özbek yazı diline katılır (Jamolov-Sapayev, 2007:61-62; Egamberdiyev, 2002:65). Bunun yanında Kiril alfabesindeki harflerin kullanımıyla Türkçe kelimelerin fonetiği değiştirilmiş, V.P Nalivkin’in 1880’li yıllarda planladığı Rusçaya ait sesleri ifade eden harflerin öğretilmesiyle Türk dilinin farklılaştırılması projesi (Egamberdiyev, 2002:114) gerçek olur.

Rus Çarlığı döneminde İlminski ile başlayıp Sovyetler Birliği döneminde de devam eden Milliyetler politikasının temeli önce konuşma dillerine bağlı yazı dilleri oluşturmak, bu dilin kullanıldığı bölgeyi esas alarak coğrafyayı ve üzerinde yaşayan toplulukları birbirinden ayırmaya dayanıyordu. Bu konuda Türkistan’da çalışmak üzere görevlendirilen kişi, Tambov Ruhani Okulu’nu ve onun akademisini bitiren Nikolay Petroviç Ostroumov, gösterdiği gayret ile aynı akademinin “Müslümanlara Karşı Misyonerlik Dersleri” başkanı seçilmiştir (Kariev, 2017:156-157). Ostroumov, şiddet taraftarı olan diğer misyoner şarkiyatçılara göre şiddete karşı olup kendine göre daha etkili yöntemler geliştirmişti.

Polivanov, Özbekistan’da yeni yazı dilinin oluşumunda Kışlak ağızlarının esas alınarak inşa edilmesine karşı çıkmış, sonuçta onun teklifiyle Özbek yazı dili güçlü bir şekilde İran etkisinde kalan şehir diyalektleri esas alınarak oluşturulmuştur (Alpatov, 2016:81) cümleleri, 1930 yılında kabul edilen Latin alfabesi tartışmalarında Özbek yazı dilinin 6 ünlüyle yazılması fikrini savunan Polivanov’un 1934 yılında yeniden düzenlenen Latin alfabesinde kabul ettirdiğini, yazı diline esas olan ağzın ise 1938 yılında gerçekleştiğini hatırlatmak gerekir. Üstelik 1940 yılında kabul edilen Kiril alfabesinin de son değişikliğe dayanması anlamlıdır. Polivanov’un bu tartışmalardaki dayanak noktası, Ostroumov’un bölge ile ilgili etnik ve halkbilimi derlemeleri, sözde bilimsel çalışmaları ve raporlarıdır

En son Kiril alfabesinin kabulüyle hayata geçirilen yazı dili tahminen, Ostroumov’un 1892 yılında yayımladığı Skazgi Sartov (Sartların Masalları) ve 1906 yılında yayımladığı Narodniy Skazki Sartov (Sartların Halk Masalları) (Fedakar, 2004:68) dayanmaktadır. Böylece 26 Mart 1870 tarihli Halk Eğitim Bakanı’nın raporunda Türkistan halkının asimile edilebilmesi için konuşma dilleri dikkate alınarak kendi dillerinde eğitim görmeleri tavsiyesi ve açılacak yerli okullarda eğitim öğretimin yerli lehçelere dayandırılması, yerli lehçelerin yazıya aktarılmasında Kiril alfabesinin kullanılması tavsiyesi (Egamberdiyev, 2002:32) Sovyetler Birliği döneminde uygulamaya konmuştur.

5. Yazı Dilinde Alfabedeki Seslerle Dildeki Seslerin Uyumsuzluğu

Polivanov’un farklı dillerin fonolojik sistemleri farklı olduğundan elbette bu dillerin alfabelerinin aynı olması beklenemez (Alpatov, 2016:81) şeklindeki fikri, yeni kimlikler için oluşturulacak alfabelerin insanları ayıştıracacağı ve aynı kökenden bile olsa birbirinden uzaklaştıracağına sinyalini veriyordu. Bunu, Sovyet dilcileri Eski Özbekçe de deseler yeni alfabenin seslerinin Çağatay yazı dilinden çok farklı olacağı, Çağatay yazı dilinden bağımsız yeni bir dil inşası yapılacağına işaretini kabul etmek mümkündür.

Özbek yazı dili, hangi tarihi yazı diline dayandırılırsa dayandırılınsın Türk dilinin bir kolu olduğu için en az sekiz ünlüye sahip bir alfabenin olması gerekirdi. Bu durum en az 1200 yıldır farklı alfabelerle farklı coğrafyalarda kullanılan farklı yazı dillerinden anlaşılabilir. Bu yazı dillerinde a, e, ı, i, o, ö, u, ü gibi Türk dilinin temel sesleri vardır. Özbek yazı dilinin

oluşmasındaki en büyük etken olan alfabenin bu sesleri yansıtmaktan uzak olması bir yana bir işarete birçok görev yüklenmesiyle de pratik kullanımdan uzaktır. Özellikle ünlülerin Özbekçe kelimelerde farklı Rusça ve batı dillerinden Özbekçeye geçmiş kelimelerde farklı sesleri karşılar durumda kullanılması karmaşayı artırması yanında Özbekçe kelimelerin seslendirilmesinde de birtakım değişikliklere sebep olmuştur.

Bu anlatılanlar dışında a harfinin a-e arası bir ünlüyü, e harfi'nin bazı durumlarda e-i arası bir kapalı e sesini bazı durumlarda normal e sesini karşılması, o harfinin a ile o arasında yuvarlaklaşmış bir a sesini karşılması Özbekçenin ünlülerini Türk dilinin ana ses değerlerinden uzaklaştırarak ünlüler bakımından ara ses değerlerinin hâkim olduğu bir yazı dili hâline getirmiştir.

Son döneme kadar tarihi Türk yazı dillerinde kullanılan tek ara ses e ile i arasındaki kapalı e sesidir. Kararsız olan ara seslerin yazımda pek görülmediği Türk yazı dilindeki tek ara ses olan kapalı e ünlüsü ı-i ünlülerinin yazıldığı gibi y harfi ile yazılmış, zaman zaman üzerine üstün harekesi konarak e'ye yakın telaffuz edilmesi sağlanmıştır. Aynı bir işaretle de karşılanmayan bu kararsız ses bazı yazı dillerinde e ünlüsüne bazılarında i ünlüsüne dönüşmeye eğilimlidir. Hatta bazı kelimelerdeki bu ünlüler e ünlüsüne, bazılarında i ünlüsüne dönüşmüştür. Hatta yemek ve yiyecek gibi aynı kökten türeyen iki kelime de bazı kullanımlarda e bazı kullanımlarda i sesine dönüşmüştür.

Özbek Kiril alfabesinde a, Latin alfabesinde de a harfi, a ile e arasında açık bir e sesinin işaretidir. Ancak Türkçenin yapısı gereği art damak ünsüzleri ile hece kurduğunda tam a sesini diğer durumlarda açık e sesini karşılmaktadır. Bu harf, Türkçe kelimelerdeki normal e sesini karşılmak üzere kullanılmıştır. Bu ara ses değeri, Türkçe kelimelerdeki e sesini olduğundan daha fazla a sesine yaklaştırmıştır. Ayrıca bu harf, Rusça ve batı dillerinden alıntı kelimelerde de a sesini karşılmak üzere kullanılmaktadır.

Özbek Kiril alfabesinde e, Latin alfabesinde e harfi, başlangıçta e sesini karşılmak üzere alfabede yer almışsa da ilerleyen zamanlarda kelime başında bir y- türemesiyle birlikte kullanılmış, Türkçede e ünlüsüyle başlayan pek çok kelime bir y- türemesiyle birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Özbekçeye Rusçadan geçen kelimelerde kelime başında y- türemesiyle kullanılırken kelime içinde ve batı kökenli dillerden Özbekçeye geçen kelimelerde normal e sesini karşılar şekilde kullanılmaktadır.

Özbek Kiril alfabesindeki ə harfi, e ünlüsü ile başlayan kelimelerde e harfi bir y- türemesi ile kullanıldığı için kelime başındaki e ünlülerini karşılmak üzere alfabeye konmuştur.

Özbek Kiril alfabesinde o, Latin alfabesinde o harfi; Özbekçeye Arapça ve Farsçadan geçen uzun a seslerinin Fars aksanıyla a ünlüsünden daha yuvarlak, o ünlüsünden daha düz bir şekilde telaffuzunu karşılan kararsız bir ara ünlüdür. Bu ünlü Türkçe kelimelerde çok nadir görülür. Fakat Özbek yazı dilinde bazı Türkçe kelimelerde de kelime başı ve ilk hecelerde kullanılmaktadır. Özbeklerin konuşmaları dikkatle takip edildiğinde Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun a ünlüsünü yuvarlak seslendirdikleri ama Türkçe kelimelerdeki o ile yazılan a seslerini genellikle düz telaffuz ettikleri görülmektedir. Bu durum o harfinin Türkçe kelimelerde a ünlüsünü karşılmak üzere kullanılmasının tememan zorlama olduğunu göstermektedir. Bu durum normaldir çünkü Türk dilinde bazı ağızlar ve yazı dillerinde uzun ünlü olsa da çoğunda ilk hecede olduğu söylenen asli uzun ünlüler artık yok olmuştur. Türkçede uzun ünlüler genellikle alıntı kelimeler ve ünsüz düşmelerine bağlı olarak oluşmaktadır. Bu karışıklığa ek olarak o harfi, Rusça kelimelerde ve batı kökenli dillerden Özbekçeye geçmiş kelimelerde de o sesini karşılmaktadır. Türkçe kelimelerdeki zorlama ve harfin birden fazla görevi karşılması pek çok karışıklığa sebep olmaktadır. Bazı Türkçe kelimelerin sözlükte hem (yuvarlık a) o ile hem de düz şekillerinin ayrı ayrı madde başı yapılması da yazı dilindeki bu karışıklığı göstermektedir.

Özbek Kiril alfabesinde и, Latin alfabesinde i harfi, Türkçenin yapısı gereği art damak ünlüleriyle hece kurduğunda ı, diğer durumlarda i sesini karşılamaktadır. Rusça kelimelerle Batı dillerinden Özbekçeye geçmiş kelimelerde ise sadece i sesini karşılamaktadır.

Özbek Kiril alfabesinde ъ, Latin alfabesinde o harfi; genellikle o bazen de ö ünlüsünü karşılar şekilde kullanılmaktadır. Yazımı aynı olduğu hâlde bol- ve böl- fiillerinin yazımı gibi karışıklık, bu fiillerden birisinin pasifleşmesine sebep olmakta ve dier Türk yazı dili ve ağızlarıyla söz varlığı açısından farklılık ortaya çıkmaktadır.

Özbek Kiril alfabesinde у, Latin alfabesinde u harfi, genellikle u ünlüsünü, bazen de ü ünlüsünü karşılamaktadır. Bir harfin iki ünlüyü karşılamasının yarattığı karmaşa bu harfin kullanımında da görülür.

Arap alfabesi kullanılırken de bazı harflerin birden fazla sesi karşıladığını bilinmektedir. Dört ünlüyü karşılayan vav harfi aynı zamanda ünsüz olarak da v sesini karşılamaktadır. Bunu ı ve i ünlülerini karşılayan y harfi için de söylemek mümkündür. Ancak yerleşmiş bir imlâda kullanılan kelimeler ve eklerin yazımı ve seslendirilişi konusunda bir dayatma olmadığı için kelimenin seslendirilmesi cümlelerin konteksine ve dilin kurallarına göre yapıldığından sorun teşkil etmemektedir.

Dile Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerin özgün imlâsı ile yazılması Çağatay yazı dilinin en büyük problemidir. Türkçe kelimelerde kullanılmayan harflerin alfabeden çıkartılması ve alıntı kelimelerin Türkçede kullanıldığı şekilde yazılması Arap alfabesinin ıslahı konusunda yapılan en önemli iş olmuştur. Kiril alfabesi kabul edildikten sonra Rusça kelimelerin özgün şekilde yazılması, bu kelimelerin yazılması için Türkçede karşılığı olmayan harflerin alfabeğe dâhil edilmesi, Özbek yazı dilini öğrenilmesi zor bir yazı dili hâline getirmiştir. Üstelik Türkçe bazı seslerin karşılıklarının alfabedeki harf sayısının fazlalığı nedeniyle alfabeğe alınmaması, alınmışsa alfabeden çıkarılması Özbek yazı dilini problemlili bir yazı dili hâline getirmiş, bütün Türkistan'a hitap eden Çağatay yazı dili, devamı olduğu iddia edilen yeni Özbek yazı dili ile dar bir coğrafyaya sıkışmış, alfabedeki sesler ve imlâsı ile de çevresindeki Türk yazı dillerinden soyutlanmıştır.

Alfabeğe ünlüler yanında ünsüzlerde de problemler vardır. Bu problemlerin başında Türk dilinin karakteristik ünsüzlerinden nazal n sesinin alfabeğe bir işaretle temsil edilmemesi gelir. Nazal n ünsüzü n ve ün damak ünsüzü g yan yana yazılarak karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak bu yazım ünsüzü n ve g ünsüzlerinin arka arkaya seslendirilmesini beraberinde getirmiş, böylece nazal n ünsüzü yazı dilinden tamamen çıkartılmış iki ayrı ses bu ünsüzü karşılamak üzere dile katılmıştır. Bu durum Kiril alfabesinin kullanıldığı dönem yanında Latin alfabesine geçişte de devam etmiştir.

C ünsüzü, ç ünsüzünün tonlusu olarak Türk dilinde çok geç ortaya çıkmış olmasına rağmen Doğu Türkçesinde daha çok alıntı kelimelerde kullanılmıştır. Ancak Kiril alfabesi ile birlikte c ünsüzünü temsil eden bir harf alfabeğe konmamıştır. Rusçada c ünsüzü olmadığı için ona en yakın olduğu düşünülen j ünsüzünü karşılayan harf hem c hem de j ünsüzünü karşılamak üzere alfabeğe konmuştur. Burada ve diğer harflerde de Özbekçenin yazımından çok Rusça kelimelerin yazımı dikkate alınmıştır.

Özbek Kiril alfabesindeki ya ses kombinezonunu karşılayan я ve у ses kombinezonunu karşılayan ıo harfleri, alfabeğe bu ses kombinezonunu karşılayacak harfler olmasına rağmen sadece Rusça kelimelerin yazımı için alfabeğe konmuştur. Özbek Kiril alfabesindeki t ve s ses kombinezonunu karşılayan ıı harfi de Rusçadan geçmiş kelimelerin yazımı için alfabeğe dâhil edilmiş harflerdendir. Bu harflere yine Rusça kelimelerin yazımında kullanılan ıı ve ıı işaretlerini de dâhil etmek yerinde olur. Okuma yazmayı öğrenmeye başlayan çocukların Rusçayla ilk tanışmaları da bu harfler ve işaretlerle olmaktadır. Harf sayısının çokluğu bahane edilerek alfabeğe alınmayan Türkçe sesler düşünülürse Özbekçede hiç kullanılmayan seslerin harfleri ve diğer işaretlerin alfabeğe alınması iyi niyet olmadığını düşündürmektedir.

Bunun ötesinde Türk dilinde olan seslerin alfabede karşılık bulmaması, Türk dilinde olmayan seslerin alfabede yer alması, alfabedeki harf sayısı ne olursa olsun alfabenin dili ifade etmede yetersiz kalmasına sebep olmuştur. Bu yetersizlik, Özbekçenin ana dili olarak öğretilmesinde de günlük hayatta kullanılmasında da insanların düşüncelerini tam ve doğru olarak ifade etmelerinde de birtakım sıkıntılar yaratmaktadır.

6. Alfabenin Dili İfade Etmede Yetersizliği ve Kullanışsızlığı

Alfabeler, dilin yazımını sağlayan işaretler sistemi, imlâ kuralları da alfabenin yazımı ve daha iyi anlaşılmasını sağlayan esaslardır. Dilin gelişmesinde alfabeler önemli rol oynar. Burada önemli olan dil ile alfabenin uyumudur (Ong, 2020:105). Elbette dil ile imlâ kurallarının birbirini ile uyumlu olması dilin ifade gücünü artırma yanında gelişmesinde de önemli rol oynar.

Alfabelerin kullanılabilirliği ile sadeliği arasında bir doğru orantı vardır. Alfabe ne kadar sade olursa yazımı ve hem alfabenin hem de buna bağlı olarak ana dilinin öğretilmesi kolay olur. Bu aynı zamanda düşüncede ve düşüncenin ifadesinde de berraklık demektir. Bunu sağlamanın en kolay yolu dildeki her sesin bir işaretle temsil edilmesidir. Ancak özel durumlarda nadir kullanılan seslerin alfabede yer alması da sadece harf sayısını artırmak anlamına gelir. Yazı dilinde kullanılmak üzere belirlenen temel sesler, bu dille yapılan eğitim ve dilin çok farklı alanlarda kullanılmasıyla yaygınlaşacak böylece yazı dili dildeki standartlaştırma görevini de yapmış olacaktır.

Geçmişte kaldığı için Kiril alfabesi hakkında söylenecekler anlamsız gibi gelse de bugün kullanılan alfabenin Kiril alfabesinin sadeleştirilmiş bir şekli olması ister istemez mevcut alfabeyi değerlendirirken Kiril alfabesinin de gündeme gelmesine sebep olmaktadır.

Bugünkü alfabe, dildeki sesleri değil özel amaçlarla dayatılmış Kiril alfabesindeki sesleri esas olarak düzenlenmiştir. Bu sadece işaretlerin değiştiği ve eski alfabede Rusça kelimeleri yazmak için kullanılan harflerin yeni alfabede yer almaması demektir. Böylece Latin alfabesine geçişle sadece alfabe sadeleştirilmiştir. Bu alfabenin yetersizliği anlamına gelmektedir, Özbek aydınlarının çoğu da bunun farkındadır (Rahmatullayev, 2002:9; Jamolov-Sapayev, 2007:123-124).

Özbekçenin Türk dilinin bir kolu olmasından dolayı olması gereken Türk dilinin karakteristik sesleri alfabede yoktur. Bunlar ünlü olarak ı, ö, ü ve kapalı e; ünsüz olarak nazal n, c olarak sayılabilir. Bunların eksikliği yazı dilinin anlaşılabilirliği konusunda problemler yaratmaktadır. Mesela bol- ve böl- filleri nasıl ayrılacaktır? Bu durum bazı kelimelerin pasifleşerek kullanım dışı kalmasına sebep olmaktadır. Pasifleşen bu kelimelerin yeri daha çok ödünç kelimelerle doldurulmaktadır. Bu durum dilin yabancı kelimeler tarafından istilasında da önemli bir etkidir.

Alfabedeki bazı sesleri temsil eden harflerin birden fazla karakterle gösterilmesi bugünkü Özbek Latin alfabesindeki en önemli problemlerden birisidir. Bunlardan ç sesini karşılamak için ch, ş sesini karşılamak için sh harfleri ile nazal n sesini karşılamak üzere ayrı bir işaret yerine Kiril alfabesinde olduğu gibi n ve g ünsüzlerinin yan yana gelerek bir sesi karşılar şekilde kullanılması alfabeyi öğrenme ve okuma bir yana yazmayı da zorlaştırmaktadır. Ç sesini karşılamak üzere kullanılan ch kombinezonundaki c işareti kaldı ki alfabede de yoktur. Alfabede art damak g'sı, g harfinin sağına bir ters apostrof işaret konularak karşılanmıştır. Bir sesin bir harf ve ondan bağımsız bir işaretle temsil edilmesi de öğrenme, okuma ve yazma açısından büyük problemler yaratmaktadır. Benzer bir durum, geniş-yuvarlak-art damak o sesinin bir o ve sağ yanında ondan bağımsız bir ters apostrof işareti ile karşılanması ile oluşmaktadır. Alfabedeki ünlü ve ünsüzlerin dildeki sesleri karşılaması konusundaki eksikliği bir tarafa bir sesin birden fazla işaretle karşılanması pek çok karışıklığa sebep olmaktadır. Bu gibi sebepler ağır bastığı için olsa gerek 1995 yılında kabulü kanunlaşan Latin alfabesi kullanma (Jamolov-Sapayev, 2007:135) ile son tarih olarak belirlenen 1 Eylül 2000 tarihi daha sonra 1

Eylül 2005 olarak uzatılmış, daha sonra tekrar 1 Eylül 2010 olarak değiştirilmiştir (Jamolov-Sapayev, 2007:123-124).

Türk dilinin yapısı dikkate alındığında 8 temel ünlünün olmaması Özbek yazı dilinde büyük ünlü uyumunu tamamen yok etmektedir. Çünkü Türk dilinin yapısı gereği yapım ve çekim eklerinin kalın, ince, düz ve yuvarlık ünlülü şekilleri tamamen tek şekle inmiş, Özbek yazı dili tarihi köklerinden tamamen uzaklaşmıştır. 1930 yılında kabul edilen Latin alfabesinde 9 ünlünün bulunduğu ve bu ünlülerin 8 tanesinin Türkçenin temel ünlüleri olan a, e, ı, i, o, ö, u ve ü ünlüleri olduğu bir tanesinin Türk dilinin karakteristek ara ünlüsü kapalı e olduğu dikkate alındığında 1995 yılında kabul edilen Özbek Latin alfabesi 1934 yılının, hatta 8 ünlünün bulunduğu ıslah edilmiş Arap alfabesinin gerisinde kalmaktadır. Günümüzde bilgisayar kullanımının yaygınlaşması, iletişimin gelişmesi, teknolojinin ulaştığı nokta dikkate alınırsa mevcut alfabenin ve hâlâ kullanılmaya devam eden Kiril alfabesinin bu gelişmişlik ve hızı yakalaması oldukça zor görünmektedir.

Latin alfabesine geçişten günümüze kadar Kiril alfabesi bir taraftan kullanılmaya devam etmiş ve yeni kabul edilen alfabe bahsedilen sebeplerden dolayı pek rağbet görmemiştir. Bu karışıklıktan dolayı Özbek yazı dili hâla ana dili ve yabancı dil olarak öğretilmesi konusunda aşılması zor problemlere sahiptir. Bu durum dilin anlaşılmasına da olumsuz etki etmektedir. Bunun sebebini, İlminski'nin Molokovski'ye gönderdiği mektuptaki Türkistan halkının eğitilmesinden özellikle üniversite okumasından çok korktuğunu bu durumun Moğol istilasından daha korkunç sonuçlarının olacağı (Abdurakhmanova, 2020:6) düşüncesine bağlamak gerekir. Kiril alfabesindeki sıkıntılar ve Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçen sıkıntılarla benzeri başka uygulamalar Özbekler ve bütün Türkistan halkı eğitimsiz bırakılmaya yönelik uygulamalardır. Bunun sebebini İlminski'nin "Yerlilerin kendi gramerlerini öğrenmeleri fazladır, zararlıdır ve oldukça mahvedicidir" (Abdurakhmanova, 2020:6) sözü, açık bir şekilde izah etmektedir.

7. Ana Dille Eğitim ve Dil Öğretimi Kavramları Üzerine

Ana dili, bir yandan insanın kavrama gücü ile zekâsını geliştirirken diğer yandan onun duygu ve düşünce dünyasını şekillendirir hayat felsefesini oluşturur. Kişi dilin kendisine yüklediği bu değerlerle düşünür, hisseder ve algılar. Toplumsal değerler de bu olgu etrafında şekillenir ve kültür dediğimiz topluma ait değerleri oluşturur. Eğitim kavramı bu değerler etrafında şekillenmiş ve ortaya çıkmıştır. Yazı dili, ana dilinin formlarının tespit edilerek belirlenmiş ve öğretilmeye uygun hâle getirilmiş, ifade gücü ve zihni geliştirme açısından en gelişmiş şeklidir. Bunun için temel eğitim, bir yandan insanların ifade gücünü geliştirirken diğer yandan topluma ait temel değerleri de kişiye yükler. Bu gerçekten dolayı temel eğitim ana dili üzerine inşa edilirse başarılı olur yoksa toplum, eğitim gördüğü dile ait değerlerle şekillenir. Başka bir dille eğitim, toplumun kendisine yabancılaşması anlamına gelir.

Aslında Sovyet idaresinin yaptığı, dili kendi ideolojisi doğrultusunda düzenlemek ve düzenlediği yeni dille verdiği eğitim sayesinde yeni bir insan tipi yaratmaktı. Fransız ve İngilizlerin sömürgelerinde katliamla yaptığını Rus Çarlığı ve Sovyet idaresi yerel dilleri geliştirme kisvesi altında yeni yazı dilleri oluşturarak yapmıştır.

Sovyetler Birliği'nde ana dili olarak genellikle dinleyicinin ana dilinin normlaşmış varyantı (Alpatov, 2016:113) anlaşılıyordu. Ancak ana dilinin normlaşmış şekli denilince anlaşılabilir durum çok farklı idi. 1930'larda Sovyet halklarının dilleri için gramer kitaplarının yazımında "Şapirografi" adı verilen bir metot uygulanmıştır. Bu metot, Rusça gramer kitabını esas alarak sadece dilin adını, örnekleri değiştirip isim tiplerinin kategorilerindeki istisnalar gibi Rusçada olmayan küçük değişikliklerle bir dilin gramerini yazmaktı (Alpatov, 2016:126). Bir dilin gelişmişlik ve mükemmelliğini de gramerinin Rusça grameri ile olan benzerlik ve yakınlığı dikkate alınarak değerlendirilmekteydi. Sovyet yönetiminin mevcut dillerin grameri ile bu kadar oynamasının sebebini İlminski'nin "Yerlilerin kendi gramerlerini öğrenmeleri fazladır,

zararlıdır ve oldukça mahvedicidir” (Abdurakhmanova, 2020:6) sözü açık bir şekilde izah etmektedir.

Bir dilin gramerinin yazılması kadar bu gramerin esas alınacağı ağız da önemlidir. Bu durum yeni bir dil oluşturma çabası olarak da yorumlanabilir. Özbek yazı dili için yaşanan benzer bir örnek Sovyet Otonom Buryat-Moğol Cumhuriyetinde yaşanmıştır. Buryat-Moğol Cumhuriyeti TSİK’sı ve Buryat Bölge komitesi Khalkha-Moğolca’yı Buryatların edebi diline esas olan ağız olarak belirledi. Durumu tehlikeli gören yönetim birkaç ay sonra kararı iptal ederek yazı dili için Buryat Selengin ağzını esas alarak dilin bu diyalekt üzerinden geliştirilmesini kararlaştırdı. Üç yıl sonra yazı diline esas olan ağız tekrar değiştirilerek Selengin ağzı yerine Khorin ağzı esas alındı (Alpatov, 2016:111).

Sovyet Birliği dönemini kültürleşme dönemi olarak adlandıran Sovyet bilim insanları, kültürleşmeyi ise halkların kendi etnik yapılarının yok edilmesi ve Rus kültürü üzerine temellenen hayat şekillerinin modernizmi (Alpatov, 2016:73) şeklinde değerlendirmiştir. Bu yeni bir homosovyetikus yetiştirmek anlamına geliyordu.

Sovyet idaresinin temel eğitimi, ayrı bir dil kabul ettiği ses ve şekil bilgisi ile kelime kadrosunu hazırladığı sözlüklerle kendisinin belirlediği yeni yazı dilini tarihi Çağatay yazı dilinin kullanıldığı coğrafyadaki Türk dilinin yerel kullanımları üzerine oturtması, kendi emelleri doğrultusunda yeni bir toplum inşası demektir. Diğer Türk topluluklarına da benzer programlar uygulanmıştır ancak bu uygulamanın en acımasızı Türkistan’ın kalbi sayılan kültür merkezlerinde yaşayan topluluk üzerinde yapılmıştır.

Türkistan coğrafyasındaki toplumlardan biri olan Özbekistan’ın konuştuğu dile yapılan dış müdahaleler ana dille eğitim yapılmasının önüne geçilmek amaçlanmıştır. Böylelikle iki dilliği yaygınlaştırıp Rus olmayan topluma/toplumlar karşı izlenen ideolojik politika gözler önüne serilmiştir. Sovyet idaresinin, ana dili, ideolojik amaç olarak dil öğreniminde kullanması Özbek toplumunu ötekileştirmesinin/farklılaştırmanın bir göstergesi niteliğindedir. Cumhuriyetlerdeki Rusların özellikle Özbekistan’da 1930’lu yıllarda dil politikasındaki gelişmeleri alkışlamaları (Fierman’dan aktaran Alpatov, 2016:142), uygulamaların yerel halk üzerindeki olumsuz etkilerin ağırlığını göstermektedir.

Bir dilin gramerinin yazılması, sözlüğünün hazırlanması ve bu dille eserler verilmesi hatta bu dilin temel eğitim seviyesinde okullarda okutulması dilin gelişmesi için yeterli değildir. Dilin gelişmesi günlük hayatın her alanında kullanılması ile mümkündür. Günlük hayattaki bu kullanım yeni kelimelerin doğması, bilimsel ve sanatsal terimlerin oluşması, dilin söz varlığının sürekli artması demektir. Dilin gelişmesine paralel olarak toplum da gelişir. Ancak Sovyetler Birliği döneminde yerli dil temel eğitim seviyesinde mecbur tutulmuş, yerli dille eğitim veren başka okullar açılmış hatta bu dili üniversitede geliştirmek adına bölümler kurulmuş, kürsüler oluşturulmuştur. Ancak buralarda bile, hatta yerel dille ilgili yapılan çalışmalarda bile Rusçanın ön plana çıktığı görülmektedir. Çünkü kuruluşundan dağıldığı zamana kadar Sovyetler Birliği’nin var oluş ve yaşaması politikası Rus diline dayandırılmış ve Rusçanın yaygınlaştırılması olarak görülmüştür (Alpatov, 2016:141). Bu durum dikkate alındığında bütün ülke sathında Rusça itibarlı dildir ve Rusça bilmeden bürokraside yer almak, sanatta yükselmek, iş bulmak ve itibar sahibi olmak mümkün değildir. Yerel dillerle eğitim verilmesine rağmen bu sebeplerle insanlar Rusça öğrenmek zorunda bırakılmış, iyi bir gelecek için ebeveynler çocuklarını Rus okullarına göndermeyi tercih etmişlerdir (Alpatov, 2016:139-180). Bu durum yerel dilin günlük hayatta iletişim için kullanılması, okullarda eğitim dili olarak kullanılması, bu dille her türlü yayın yapılmasına rağmen Rusça karşısında yaşama şansının olmadığı göstermektedir. Üstelik sayılan bütün alanlarda bu dil standartlarını rejimin belirlediği şekilde kullanılmak zorundaydı.

8. Sovyetler Birliği'nde Dil Politikası ve Siyaset İlişkisi

Bir milletin millet olabilmesinin sağlayan yegâne unsur dildir. Dilin üzerinde yapılan çalışmalar toplumu sosyal, kurumsal ve bölgesel olarak birleştirmeye yöneliktir. Bu bağlamda, toplum, standart bir dile ihtiyaç duymaktadır (Orhan, 2012:332). Toplumı yöneten her iktidar kendine özgü bir dil politikası uygulamaktadır. Toplumlar üzerinde ortak paydada buluşan, pragmatist amaçla yönetim sağlanırken Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi baskıcı ve devrimci anlayış temelinde yönetim de sağlanabildiği görülmektedir (Uzman, 2017:42).

Sovyetler Birliği'nde Rusça, oluşturulmak istenen Sovyet vatandaşı tipini yaratmanın aracı olarak görülmüştür. Yerel diller yönetim tarafından kabul edilmiş olmasına rağmen onlar sadece günlük hayatta yerel halkın iletişimi sağlamak ve itirazları engellemek adına okullarda okutulmaktaydı. Üniversitelerde etkin dil Rusça idi, devlet yazışmalarında Rusça idi, bilimsel araştırmalar ve çalışmalar Rusça yapılmaktaydı. Özbekçe adına yapılan çalışmalar bile devletin diktesi ve belirlediği şartlarda yapılabiliyordu. Farklı bilimsel alanlardaki terim sözlüklerinin tamamı açıklamalar yerel dille olsa bile madde başları Rusça idi. Yüksek sanayi ve teknoloji içeren alanlarda Özbeklerin okuması bir yana böyle bir fabrika veya araştırma merkezinde yerel halkın çalışması nadir görülen bir durumdu. Bu durum yerel halkın bilerek eğitimsiz ve geri bırakılması anlamına gelmekteydi. Bunlar dikkate alındığında gerek Çarlık döneminde gerek Sovyetler Birliği döneminde Türkistan coğrafyasında yerel dillerinin oluşturulması ve desteklenmesi, aynı kökten gelen ve aynı kültürle yaşayan toplumları ayırıştırıp dil politikasını siyaset aracılığıyla uygulamayı kolaylaştırmıştır (Uzman, 2017:54). Sovyetlerin uyguladığı dil politikasının temelini oluşturan alfabe değişiklikleri ile yeni diller meydana getirmek toplumların anlaşma oranları azaltılması ve onların Ruslaştırması amacına yöneliktir. Bu doğrultuda izlenen yol da doğal olarak alfabe değişikliklerinden, çok sayıda Rusça alıntı kelmeden ve yeni dil bilgisi yapısı oluşturulmaktan geçmektedir. (Dietrich, 2011:466).

Sovyetler Birliği'nde Rusların uyguladığı dil politikası siyaseti Türkistan coğrafyasında devlet politikası çözülmesi gereken bir sorun hâline gelmiştir. Çünkü dil, alfabe ve imlâ sorunları bir milletin varlığını ve birliği gösteren temel unsurdur. Bu doğrultuda, o dönemin (1920-1930) süreli yayınlarında büyük bir titizlikle muhakeme yapılarak dil ve imla kurultaylarında ele alınmış ve çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Neticesinde Arap alfabesi yeniden gözden geçirilmiş, o coğrafyadaki tüm devletler için ortak alfabe yolunda önemli adımlar atılmaya başlanmıştır (Kurbanova ve Alkaya, 2023:114-116). Fakat bu konferanslar ve görüşler sonucunda iki alternatif seçenek karşı karşıya gelmiştir. Bunlardan biri yapay olarak ortak bir yazı dili yaratma eğilimi diğeri ise gelişmeleri doğal seyrine bırakmak olduğu görüşleri ortaya sürülmüştür (Korkmaz, 1996:191).

9. Yazı Dilinin Oluşması ve Gelişmesindeki Etkili Diğer Konular

Yazı dili, emsalleri arasında konuşuruna ekonomik, siyasi ve sanatsal açıdan prestij sağlayan ağızdır. Doğal olan bu tarife konuşuru olan veya yabancı bir siyasi gücün dayatmasıyla oluşma da bilinen bir yoldur. Normal olan doğal ağzın standartlaştırılmasıdır. Standart, bazen ağzı belirleyen siyasi gücün dayatmasıyla da konulabilmektedir. Özbek yazı dili, konuşuru olmayan bir siyasi gücün dayatmasıyla oluşan, fonetiği, kelime kadrosu ve telaffuzu ile ilgili kurallarla standartları tamamen yazı diline esas olan ağzı seçen siyasî güç tarafından belirlenen bir dildir. Bu aslında yeni bir toplum yaratma çabası olarak değerlendirilebilir.

Foucault'un dinamik normalleştirme diye adlandırdığı kavram Özbekistan'ın Sovyetler Birliği döneminde karşılaştığımız günümüz toplumsal ve siyasal yaşamı yansıtmaktadır. Bir iktidarın kendini kabul ettirme ve yayılma aracı olarak gördüğümüzde dil önemli rol oynamaktadır. İktidarın merkezinde bir izleme kulesi ve etrafındaki dairesel alanı da toplum olarak düşündüğümüzde toplumun bütün duyguları o kulenin içindedir. İşte bu da dilin ve iktidarın toplum üzerindeki üstünlüğünü ve toplumun da dil sayesinde iktidara bağlılığını gösterir. Sovyetler Birliği döneminde de bu izleme kulesini çok etkili biçimde kullanmıştır. Böylelikle Özbek toplumu 80 yıl süresince bu merkezde bulunan izleme kulesine dil ve alfabe

yoluyla o kulede var olduğu sanılan bir mekanizma tarafından cezalandırılma korkusuyla göreceli olarak bir itaat sergilemiştir. Özbekistan'da dilde ve alfabede reform çalışmalarında hem siyasi güç hem de milli düşünce etkili olmuştur. Özbek yazı dilinin oluşmasında başka bir sebep de katı bir ideolojik dönemden post-ideolojik dönme kaydığı için ortak amaç Özbek toplumunun fikrinin yaygınlaştırılması yanında Özbek olmayan etnik unsurlar içinde kabulü sağlamanın tek yolu dilden geçtiği düşüncesidir. Böylelikle Özbek toplumu Sovyetlerin gölgede bıraktığı düşünme eksikliğini ve ihtiyacını gidermek için bu doğrultuda adım atmıştır (Öztürk, 2022:136-137).

Yazı dili iletişim dışında idarenin bütün birimlerinde, eğitimde, bilimsel çalışmalarda, yüksek düzeydeki okullarda, ülkeler arasındaki iletişim ve yazışmalarda kullanıldığı takdirde gerçek yazı dili yani devlet dili anlamını kazanır. Sosyal hayatın gelişmesi ve değişmesine bağlı olarak doğan ihtiyaçlar, dilin kendi kaynakları ile üretilen yeni kelimeler doğurur. Bu bir taraftan dilin gelişmesi ve zenginleşmesi diğer taraftan da bu dili kullanan insanların gelişmesi ve toplumun ilerlemesi anlamına gelir. Eğer dille toplum arasında bu döngü sağlanamıyorsa bazı aksaklıklar var demektir. Sovyetler Birliği döneminde toplumun dar bir alanının dışında Özbekçe kullanılmamıştır, kullanılmasına izin verilmemiştir.

Diller canlıdır, tıpkı hasta olan organizmaların kendi kendini tedavi etmesi gibi izin verilirse diller de bünyesinde ortaya çıkan hastalıkları sağıltabilir. Alfabe değişiklikleri bir yana alfabeleri mükemmelleştirme adı altında değişiklikler sürekli hâle getirildi (Alpatov, 2016:123-124). Başlangıçta alfabe, yazı diline esas olan ağız değişiklikleri, imlâ kurallarının sürekli değişmesi, alfabelere sonradan yapılan harf ekleme ve çıkarmaları, dillerin kendi bünyesinde oluşan problemleri aşma gücünü yok etti. Problemler zaten dilden kaynaklı olmadığı için dilin bu problemi kendi başına aşma gücü de olmayabilirdi.

Gerek Lenin döneminde gerek Stalin döneminde dil ve alfabe üzerinde birçok değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişiklikler giderek anlaşma oranını düşürmüştür. Bunun önüne geçebilmek için Sovyetler dağılmadan temeli atılan yazı dili Sovyetlerin dağılmasıyla uygulamaya konulmuştur. Doğal olarak kusursuz bir yazı dili ortaya çıkmamıştır. Çünkü Sovyetlerin ayrıştırıcı dil politikaları, dile giren yabancı kelimelerin oranı, imlâ ve telaffuzdaki bozukluklar hâlâ günümüzde hâll edilmesi gereken sorunlar içerisindedir (Özeren, 2019: 119).

10. Sonuç

Dil, toplumun/toplumların çevresini sararak her şeyi etkisi altına alır. O toplumda yaşayan birey/bireyler konuşulan dilin mensubudur ve anlaşılacak için dili iyi bilmesi gerekmektedir. İnsanın ve insanların bireysel ve toplumsal başarılarında da dili iyi bilmek ve dile hâkim olmak temel gerekliliktir. Toplumun varlığını sağlıklı olarak devam ettirmesi de dile bağlı bir durumdur.

Sovyetler Birliği, Türkistan coğrafyasındaki topluluklar üzerinde birleştirici bir politika ile yaklaşıyor gözüküp ayrıştırıp bölmeyi temel almıştır. Bu topluluklardan biri de Özbekler veya bugünkü Özbekistan coğrafyasında yaşayan topluluklardır.

Dil politikası bir toplumun siyasi, sosyal, tarihî, ekonomik ve kültürel gelişmelerinde büyük rol oynar. Toplumun derinden etkileyen dil politikası ile Sovyetler, diller arasında müsavatsızlığı sağlayarak en esas amacı olan Türkistan coğrafyasını böl-parçala-yönet politikasıyla ayrıştırarak hedefine ulaşmayı gerçekleştirmiştir.

Önce Rus Çarlığı ardından onun uygulamalarını katı bir şekilde devam ettirerek yeni bir toplum yaratma çabası kısmen başarılı olmuştur. Bugün Özbekistan'ın en büyük problemi alfabe ve yazı dilinden kaynaklanan sorundur. En aydın kişiden toplumun en alt biriminde yer alan kişilerin bu konuları tartıştığı ve onların hayatının bu problemlerin oluşturduğu bir gerçektir.

1991 yılında bağımsız olan Özbekistan'ın günümüze kadar gelen süre zarfında bu problemleri aşması ve bu problemlerin kaynağının nasıl oluştuğunun farkına varılmasıyla olmuştur. Buna ek olarak, yapay olarak yaratılan fakat özellikle kültürel hayatta büyük hasar bırakan bu problemlerin hangi amaçla yaratıldığının bilinmesi çözümün en önemli basamağını oluşturmaktadır. Özbek yazı dili meselesi doğru teşhis ve doğru yol takip edilerek çözüme kavuşturulacaktır.

Kaynaklar

Abdazimova, D. (2023). *Ötken Künler Romanı Örneğinde Özbek Türkçesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde: Niğde Ömer Hâlisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Abdurakhmanova, K. (2020). *N.P. Ostroumov'un Sart Kavramı ve Sart Diliyle Yuhanna İncili Çevirisi (Metin- Şekil Bilgisi)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü.

Açık, F. (2007). *Özbek Edebiyatı*. Ankara: Alp Yayınevi.

Alpatov, V. M. (2016). *Sovyet ve Sovyet Sonrası Coğrafyada Sosyo-Linguistik Sorunlar: 150 Dil ve Politika (1917-2000)*. (Çev. İlyas Üstünyer). Ankara: Gece Kitaplığı.

Circautas, İ. L. (1976). Son Elli Yılda Edebî Özbekçenin Gelişmesi Üzerine, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XV/1-2. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 77-92.

Dietrich, A. (2011). *Soviet and Post-Soviet Language Policies in the Central Asian Republics and the Status of Russian*. International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS), Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 465-480.

Egamberdiyev, M. (2002). *"Türkistanskiye Vedomosti Gazetesine" Göre Türkistan'da Ruslaştırma Siyaseti (1870-1917)*, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eltazarov, J.D. (2017). *O'zbekistonda 20-Asrda Amalga Oshirilgan Yozuv va Imlo Islohotlari Tarixidan (Sotsiolingvistik Tahlil)*, Samarqand: SamDU.

Fedakar, S. (2004). *Özbekistan'da Destan Çalışmalarının Tarihçesi*, Y. 13, S. 62. s. 67-79.

Jamolov, H. Sapayev, Q. (2007). *Imlo Muammolari*, Toshkent: Nizomiy Nomidagi, TDPU Rizografi.

Kariev, A. (2017). Çarlık Rusya Şarkiyatçısı Nikolay Petroviç Ostroumov (1846–1930) ve İslam Hukuku Alanındaki Çalışmaları, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, Y. 4, S. 1, s. 154-169.

Korkmaz, Z. (1996). *Türk Dünyası ve Ortak Yazı Dili Konusu*. Uluslararası Türk Dili Kongresi. Ankara: TDK Yayınları., s. 189-197.

Kurbanova, M., ve Alkaya, E. (2023). Millî Özbek Dil Biliminin Şekillenışı. *Türkolojiya Jurnali*, S. 1, s. 112–124.

Muxtorov, A, Sanaqulov, U. (1995). *Ozbek Adabiy Tili Tarixi*. Toşkent: Oqutuvçi.

Ong, Walter J. (2020). *Sözlü ve Yazılı Kültür Sözüün Teknolojileşmesi*, 7. baskı. Çev. Sema Postacıoğlu Banon. İstanbul: Metis Yayınları.

Orhan, S. (2012). Dil Politikaları ve Dil Hakları Üzerine Teorik Çerçeve. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi –İnÜHFD*, Y. 8, S. 2, s. 331-362.

Özeren, M. (2019). Türk Dünyasında Ortak İmlâ (Yazım) Sorunu. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 3(1), 104-121. <https://doi.org/10.30563/turklad.515705>

Özkan, N. (1997). *Türk Dünyası Nüfus Sosyal Yapı Dil Edebiyatı*. Kayseri: Geçit Yayınları

Öztürk, Z. (2022). *Türkistan'da Dil Politikası (Özbekistan Örneği)*. Ankara: Bengü Yay.

Rafiyev, A., G'ulomova, N. (2007). *Ona Tili va Adabiyot*. Toshkent: Sharq Nashriyot-Matbaa

Rahmatullayev, Ş. (2002). *Ozbek Tilining Yangi Elifbosi ve İmlosı (Talabalar ve Mustaqil Organuvçılar uçun Qollanma)*. Toşkent: Universitet.

Rahmatullayev, Ş. Hojiyev, A. (2018). *O'zbek Tilining İmlo Lug'ati*, Taşkent: O'qituvchi.

Roy, O. (2009). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. (Çev. Mehmet Moralı). İstanbul: Metis.

Şirin, H. (2006). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Tagızade, L. (2006). Sosyalist Realizm: Kökeni, Oluşum Süreci ve Kavramı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Y. 3, S. 4, s. 7-26.

Tekin, T., Ölmez, M. (2003). *Türk Dilleri Giriş*, İstanbul: Yıldız.

Uygur, E. (2005). Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social*, S. 9, s. 23-30.

Uzman, M. (2017). Sovyetler Birliği'nde Dil Politikası. *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 88, s. 41-56.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.